

Формування громадянина-патріота у педагогічній системі О.А. Захаренка

Сергій ЗАХАРЕНКО,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки і психології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,

Ольга КОВАЛЕНКО,

студентка ННІ іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Розвиток української держави на сучасному етапі характеризується соціальними проблемами, що пов'язані з формуванням людини-особистості, людини-громадянина, людини-патріота. Саме наявність таких якостей у підростаючого покоління є основою функціонування незалежної держави.

У Законі України «Про освіту», Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Концепції національного виховання зазначено, що школа виконує провідну роль у становленні особистості як громадянина. Через її діяльність зміцнюється інтелектуальний і духовний потенціал нації, формується патріот своєї Батьківщини. У школі найефективніше здійснюється фізичне, естетичне, трудове, розумове виховання і особливо – громадянсько-патріотичне.

Посилення ролі громадянсько-патріотичного виховання зумовлене кардинальними змінами в українському суспільстві. В умовах складних соціально-економічних перетворень відбувається досить помітний процес соціальної деградації. Багато молодих українців бачать можливості свого розвитку та самореалізації поза межами України, і лише незначний відсоток їх пов'язує своє майбутнє з нашою країною. Як наслідок – плазування перед усім «західним», глибоке розшарування суспільства, нігілістичне ставлення до старших, історії свого народу, а в результаті – до самої держави.

Основними причинами цього, на нашу думку, є нівелювання традицій народної виховної культури, ослаблення ролі сім'ї у вихованні громадянсько-патріотичних почуттів, занедбання того кращого, що залишили нам попередники, спрямованість школи лише на передачу певної суми знань.

Унікальний досвід вирішення проблем громадянсько-патріотичного виховання презентує педагогічний колектив Сахнівської середньої школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, який очолював видатний український педагог

Олександр Антонович Захаренко. Вже те, що директор звичайної сільської школи вперше в історії зарубіжної та вітчизняної педагогіки стає академіком і одним із засновників Академії педагогічних наук, свідчить про його непересічний педагогічний талант, спрямовує пошук дослідників на вивчення й розкриття його педагогічного спадку.

Методи розв'язання проблем формування громадянина-патріота, які успішно застосовувалися педагогічним колективом Сахнівської школи, не втратили актуальності і залишаються життєво важливими для сучасної національної системи освіти. Нам імponує думка К.І. Чорної, яка пов'язує визнання й успіх О.А. Захаренка з тим, що він вивчав і розробляв важливу проблему – «виховання творчого громадянина-патріота в інтегрованому виховному середовищі» [14]. Проте ця проблема, на наше переконання, є лише однією гранню сахнівського феномену. Педагогічний колектив успішно вирішував питання формування людини з високим рівнем інтелекту, фізично розвиненої і багатой духовно. Це досягалося шляхом визначення далеких і близьких перспектив школи, комплексного підходу до виховання, коли на кожному заході вирішується завдання майже в усіх напрямках виховного процесу. Матеріальна база навчально-виховної роботи створювалася самими учнями, батьками, учителями, що було важливим фактором згуртування шкільного колективу і мешканців села, розвитку гуманістичних ідей про увагу до дитини, педагогізацію середовища. Романтика й окриленість усіх педагогічних заходів – це те основне, чим керувалися вчителі Сахнівської школи у своїй щоденній праці.

Отже, успіх і визнання О.А. Захаренка – це результат створення вченим-практиком авторської педагогічної системи, складовими якої є родинне виховання [11], формування духовних цінностей [13], гуманістичних та громадянсько-патріотичних почуттів учня [12].

Деякі аспекти творчого доробку педагога-новатора, зокрема і щодо громадянсько-патріотичного виховання, висвітлені в працях І.А. Зязюна, А.І. Кузьмінського, Ю.І. Мальованого, Л.Л. Різник, О.Я. Савченко, О.В. Сухомлинської, К.І. Чорної та ін. Проте всебічно ця проблема не розглядалася.

Осмилення педагогічної позиції та ідей педагога-новатора буде неповним без виокремлення джерел його діяльності. Нами встановлено, що основними чинниками формування поглядів О.А. Захаренка на громадянсько-патріотичне виховання були родинні стосунки, у яких домінували надбання народної педагогіки – повага до старших, любов до рідного краю, відповідальність за доручену справу. А ще передові ідеї вітчизняних та європейських педагогів П.П. Блонського, Я.А. Коменського, А.С. Макаренка, Г.С. Сковороди, В.О. Сухомлинського, К.Д. Ушинського, які О.А. Захаренко не лише сприйняв, а й розвинув на засадах гуманізму та дитиноцентризму.

Свідченням цього є епос роду Захаренків «Люби і знай свій рід і край» [1], підготовлений батьком Олександра Антоновича. Тут зібрані дані про 250 членів родини, починаючи від засновника Оксентія Захаренка (1770 р.н.), перекази, перекази з переказів – чим займалися, як відпочивали, що цінували понад усе. Цей родинний доробок дає нам чітке уявлення про систему передачі знань, загальнолюдських цінностей, ідеалів, поглядів від покоління до покоління. Отже, можемо зробити висновок – базовою інституцією формування поглядів директора Сахнівської школи щодо громадянсько-патріотичного виховання була родина та її традиції. Саме там, на його думку, народжується найбільш загадково субстанція – людська душа, вагомою складовою якої є почуття любові до своєї землі, до людей, які тебе оточують. А школі належить згуртувати навколо себе всі засоби впливу на особистість, щоб виховати, навчити, підготувати до життя у громадянському суспільстві. Ось як говорив про це Олександр Антонович: «Людина велика чи то мала схожа завжди на струмок, що має два найперші джерела. Ті джерела – сім'я і школа. І якщо в них вода чиста, прозора, освячена вічними ідеалами, ріка буде повноводна і дужа, а в пору зрілості атестат про середню освіту стає ще й громадянським документом з гарантією для суспільства на довгі роки» [2, с. 3].

По-особливному розглядає О.А. Захаренко особистість учителя як головного носія громадянськості. Він має бути схожим на кристал, що постійно сяє гранями людяності, доброти і любові до дітей, гранями вічних ідеалів і переконань. Вчитель відповідальний і за сім'ю. «Нам, вчителям, – писав Олександр Антонович, – належить робити все можливе, щоб кожна сім'я жила без фальші, підлості, чесно. Жила так, щоб поважали друзі, колеги, пишалися діти. Чисте серце і чесні руки народжують собі подібних» [4, с. 2].

Оригінальною у поглядах О.А. Захаренка є ідея виховання почуття любові до своєї землі. Він

вважав, що високі громадянсько-патріотичні почуття мають свої корені у національних традиціях, рідній мові та національній культурі, в стінах батьківського дому і на стежці серед живої, не скаліченої природи. Навчити розуміти це – значить виховати громадянина, світогляд якого базується на ідеалах миру, дружби, взаємодопомоги, співчуття до чужої біди. Це так само важливо, як змалку навчати радіти успіхам друзів, сусідів, рідних. Підтримуючи і розвиваючи ідею видатних попередників про первинність рідної мови у формуванні особистості, у далекому 1983 році на зустрічі з виборцями він говорив: «Впевнений, що громадянсько-патріотичні почуття завжди мають джерела в батьківському домі, рідній мові, національній історії. Стою за державність мови в нашій республіці, за збереження і розвиток національної культури нашого громадянського дому» [5, с. 2].

Систему виховання громадянсько-патріотичних почуттів учнів О.А. Захаренко будував на емоційному підґрунті, бо лише на основі розвитку здатності жваво реагувати на виховні впливи, створені педагогічним колективом ситуації, афективні емоційно-піднесено-романтичні дії не марними будуть слова у формуванні високих почуттів. Для цього педагог застосовував різноманітні форми і методи. Він навіть застерігав учителів: «Якщо вашому характеру не притаманна емоційність, то щастя вам на вашій не педагогічній ниві» [6, с. 16].

Реалізацію проблем громадянського виховання ми пов'язуємо з новаторським методом «Педагогіка конкретної мети», вперше застосованим директором Сахнівської школи у 70–90-х роках минулого століття. Його визначають як «заснований на ідеях О.А. Захаренка метод педагогічного впливу, за допомогою якого участь дитини у виробничому, культурному і громадському житті здійснюється шляхом спільного формування вчительсько-учнівських ідеалів-задумів та їх подальшої реалізації у системі «школа–учень–родина» [10, с. 19]. Засіб їх реалізації – щоденна посильна продуктивна дитяча праця, яка, на думку вченого, є найпотужнішим чинником становлення громадянина-патріота. Це стрижень його педагогічної діяльності. Він наголошував: «Громадянин народжується, перш за все, у трудовому колективі – і ним має бути школа» [6, с. 13]. Вважаючи, що не може бути виховання поза працею і без праці, педагог залучав школярів до створення навчально-матеріальної бази школи. Отже, вони безпосередньо взаємодіяли із суспільством, переймалися його проблемами з упевненістю, що вони роблять щось значне, потрібне іншим.

Тому все, що має школа, створено учнями, їхніми батьками і вчителями: фонтан «Колосок», родинно-шкільний музей, який є двоповерховою спорудою з планетарієм і обсерваторією, теплиця, навчально-спортивний комплекс – триповерхова споруда зі спортивним залом, 25-метровим зимовим басейном, п'ятьма виробничими цехами шкільної

майстерні, хореографічною студією, художньою школою, автодромом, космодромом, профілакторієм, дендропарком. На перший погляд, ці форми діяльності не мають прямого відношення до патріотичного виховання учня. Але, як стверджував учений, «патріотами не народжуються. Ними стають в процесі становлення особистості, в процесі виховання і впливу всіх засобів на людину. Патріотичні почуття – це сплеск емоцій, які виникають у пориві спільної праці, щоб знайти вихід із безвиході, щоб захистити свою незалежність і волю» [7, с. 77].

Майже кожний виховний захід, здійснений у Сахнівській школі, мав громадянсько-патріотичне підґрунтя. Так, щороку 9 травня всі учні, разом з учителями і батьками здійснювали святкову ходу до пам'ятника загиблим воїнам. 216 їхніх земляків не повернулися з війни – саме стільки кущів троянд висаджено на території школи. Біля кожного – металева табличка з прізвиськом загиблого воїна. За ініціативою директора кожен кущ троянд висадив учень – родич полеглого у бою з фашистами. До того ж, він мав принести землю з місця, де жив солдат, набрати води з криниці, із якої пив герой, а протягом навчання – доглядати квіти. Так народилася традиція: на території школи з'явилися «Живі обеліски», якими опікуються школярі.

Ми дійшли висновку, що основою роботи сахнівського колективу в реалізації громадянсько-патріотичного виховання була розроблена А.С. Макаренком «система перспективних ліній». Проте у О.А. Захаренка діє не одна, а ціла система перспектив, які змінюють одна одну, ускладнюються, постійно оновлюються, що створює підґрунтя для неперервного виховного впливу. Крім того, педагогічний колектив визначав найближчі, середні і далекі перспективи. Саме з реалізацією далекої перспективи вчений-практик пов'язував розв'язання суспільних проблем.

Одним із яскравих прикладів такої реалізації є «Лист в майбутнє». На території школи, біля фонтану, розміщена металева плита з написом «Жителям села Сахнівки 2017 року від вчителів і учнів 1967 року». На глибині кількох метрів зберігається сейф, у якому зібрані різні матеріали, які вчителі, учні, батьки готували цілий рік. Тут мапа села, дитячий малюнок із зображенням лісових стежок, джерел, колекція зернових культур, які вирощували у 1967 році, магнітофонні стрічки із записами спогадів очевидців подій 20–30-х років минулого століття, учасників Великої Вітчизняної війни, думки і побажання сучасників... Цей лист був складений на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і мав стати подарунком людям, які святкуватимуть 100-річчя цієї історичної події. Навряд чи нащадки відзначатимуть цю дату, але в листопаді 2017 року, відкривши сейф, випускники Сахнівської школи почують слова із минулого – вони дізнаються, якими були учні й вчителі тоді, яким був той час. Відправлення листа в майбутнє не було самоціллю. Ця акція з самого початку планувалася як сукупність

заходів, що суттєво впливатимуть на трудову загартованість учнів, яка стане етапом громадянського зростання наступних поколінь.

Олександр Антонович наголошував, що лише одним заучуванням громадянсько-патріотичної моралі не виховати громадянина-патріота. Ідеї навчальних предметів переживаються, усвідомлюються і стають переконаннями лише за умови їхнього підтвердження життям. Педагог закликав вихователів до обґрунтування й реалізації різноманітних перспективних патріотичних ідей, основу яких становили б громадянські почуття: гордість від усвідомлення суспільної користі своїх вчинків, любов до малої батьківщини та до людей.

Засобом їх реалізації став родинно-шкільний музей, у якому шість експозиційних і одна актовая зали, кімнати для гурткової роботи, приміщення для проведення виставок дитячої творчості, планетарій і обсерваторія, між куполами яких розмістився шкільний космодром. Всі експонати, а їх більше п'яти тисяч, зібрані учнями, батьками, вчителями. У них вся історія Сахнівки, про кожен родину якась пам'ятка – грамота за успіхи у праці, вирізка з газети, сімейне фото, солдатський трикутник із фронту... Екскурсіводи – самі учні, організують пошукову роботу.

Виховний аспект участі дітей у діяльності музею важко переоцінити, адже він створює умови для проведення значної громадської роботи. Учні пам'ятають про тих, хто дав їм життя, створював матеріальні й духовні цінності, захищав Батьківщину. Зберігаючи й примножуючи традиції свого села, свого народу, сахнівська молодь успішно складала іспит на громадянську зрілість.

У 2007 році на виконання Указу Президента України у багатьох населених пунктах країни було встановлено пам'ятники жертвам Голодомору 1932–1933 років. Однак на території Сахнівської середньої школи ще 1991 року споруджено перший на Черкащині пам'ятник жертвам голодомору – «Криницю Совісті» – шестиметрову піраміду, ззовні якої прикріплено 1100 дзвіночків, що символізують душі померлих. В середині – криниця з освяченою острібною водою. На стінах пам'ятника 1100 прізвищ сахнівчан, померлих від голоду в ті роки, а навколо – п'ять скульптур жителів села, що не пережили голодомор. Проте не сам пам'ятник є засобом виховання громадянсько-патріотичних почуттів, а організована педагогічним колективом пошукова робота учнів щодо з'ясування імен загиблих односельців.

Вихованці Сахнівської школи зростали свідомими громадянами України, вшановуючи пам'ять героїв не лише минулого, а й нинішнього часу. Підтвердженням цього є куточок Олі Лисенко, яка, на жаль, не стала випускницею, бо загинула, рятуючи свою подругу. На території школи відважній дівчині відведено куточок, обсаджений конусними туями та сріблястими ялинами. Посередині – пам'ятник-погруддя школярці, про подвиг якої пам'ятають уже

чверть століття. Право догляду за куточком пам'яті надається лише кращим учням школи.

Випускники Сахнівської школи працюють в різних галузях, і, скрізь вони утверджують високе звання громадянина, патріота свого села, Вітчизни. Школа не пориває зв'язку зі своїми колишніми учнями, на прикладі їхнього життя, їхнього трудового досвіду виховуються нові покоління. У шкільному коридорі є Галерея Пошани, де розміщені портрети з прізвищами всіх випускників, а фотографії відмінників навчання сяють золотими літерами на Галереї Слави.

Виховання громадянських почуттів передбачає постійну турботу про те, щоб учні добре знали історію своєї родини, свого села, своєї Батьківщини, пишалися справами і досягненнями старших поколінь, своєю країною, яка пройшла багатвіковий шлях. Олександр Антонович започаткував своєрідну «Енциклопедію шкільного роду», за що йому було присвоєно звання «Кращий освітянин 2001 року». Цінним є не лише зміст цієї особливої книги, а й можливість доповнити її, вписати власноруч сторінки свого життя. У кожному її томі є чисті аркуші спеціального формату для того, щоб дописати те, що людина вважає за потрібне, передати наступним поколінням і накреслити родове дерево для своїх дітей, щоб пам'ятали рідних, знали і любили свій край.

Це унікальне видання в історії української педагогіки. Його мета – формування у підростаючого покоління системоутворювальних громадянських почуттів поваги до землі, на якій народився, до людей, що вказали шляхи зростання, до народної мудрості, яка допомогла у лихі години. Кожна сім'я має знати як історію свого роду, так і історію свого села, району, регіону.

На думку О.А. Захаренка, неможна виховати свідомого громадянина і патріота своєї землі, не виховавши у нього любов до рідної природи. Саме тому біля школи живе багато білочок, які з'явилися тут після того, як десятикласники врятували маленьких лісових красунь від жорстоких дій одного із сахнівських лісників. З того часу й живуть пухнасті ласунки на старих вербах біля шкільного фонтану, підгодовують їх і діти, і дорослі. Потурбувалися вихованці школи і про лелек, які однієї весни не змогли знайти притулку на сахнівських землях. Ці птахи – один із поетичних символів нашої країни, символ миру.

Олександр Антонович Захаренко виховував майбутнє покоління «словом і ділом». Ранок у Сахнівській школі розпочинався з прямого увімкнення в радіомережу села шкільної радіолінійки. Обов'язковим було директорське «повчання» і коротка гра на зразок «Що? Де? Коли?». Сюжети виховних «повчань», які отримали назву «зарядка для душі», не вигадані – вони відображали тогочасну дійсність. Кожна конкретна ситуація спрямована на формування моральних якостей особистості, а їхній розвиток базувался на механізмах співпереживання, що апелювали до свідомості суспільних норм та

цінностей, стимулювали гуманні вчинки. Педагог своєю розповіддю про конкретний випадок із життя села спрямовував дитину до добропорядності й справедливості. Ось тематика деяких лінійок: «Сучасні вандали», «Про необхідність шкільної форми», «Про допомогу самотнім стареньким», «Поради організаторам», «Як заробити гроші у школі», «Не вкоротіть життя власною бездушністю», «Прогуляна контрольна», «Ледачий робить двічі», «Телефон – не для розваг». Як бачимо, у такий традиційний метод виховання, як лінійка, в школі О.А. Захаренка вкладали сучасний, актуальний зміст.

Отже, аналіз теоретичної й практичної спадщини видатного педагога дав змогу виокремити умови, створені ним і педагогічним колективом школи для досягнення успіху в громадянсько-патріотичному вихованні учнів. Основною серед них є взаємодія сім'ї і школи, як джерело патріотизму громадянського спрямування.

Під час наукового пошуку було визначено: *принципи*, на основі яких формувалися громадянсько-патріотичні почуття в учнів (триєдність вектора виховного впливу: сім'я, школа, громадськість, турбота про державу починається з турботи про матір; громадянська позиція учня формується громадянською позицією вчителя), *методи*, які довели свою ефективність (педагогіка конкретної мети, педагогіка трьох: вчителя, батька, учня) та *шляхи реалізації проблем* громадянсько-патріотичного виховання (створення середовища особливої, громадянсько-патріотичної атмосфери, організація спільної праці батьків, вчителів, учнів у створенні навчально-матеріальної бази школи, педагогічно доцільне використання родинного потенціалу у формуванні громадянина-патріота). Кожний напрям реалізується певними формами громадянсько-патріотичного виховання.

Отже, Олександр Антонович Захаренко створив цілісну, самодостатню систему громадянсько-патріотичного виховання, складовими якої є умови, принципи, методи, шляхи вирішення завдань формування громадянина-патріота. Ефективність її доведена часом. Це дає підстави для всебічного вивчення педагогічної спадщини академіка-практика, наукові праці й досвід діяльності якого допоможуть нам вирішувати сучасні проблеми виховання людини.

Література

1. Захаренко А.І. Люби і знай свій рід і край: історико-генеологічна книга роду Захаренків (1770–1983) / А.І. Захаренко. – Кам'янка: [б.в.], 1983. – 101 с.
2. Захаренко О.А. Виступ на Всесоюзній конференції педагогічних працівників «Боль сельського учителя». – Москва, Росія, 1986 // Приватний архів родини Захаренків. – Папка 32.
3. Захаренко О.А. Виступ на Першому всесоюзному каналі телебачення «Останкіно». – Москва, Росія, 1987 // Приватний архів родини Захаренків. – Папка 50.

4. *Захаренко О.А.* Виступ на республіканській конференції. – Київ, Україна, 1981 // Приватний архів родини Захаренків. – Папка 11.
5. *Захаренко О.А.* Виступ перед виборцями м. Корсунь-Шевченківський «Мої позиції». – Корсунь-Шевченківський, Черкаська обл., Україна, 1983 // Приватний архів родини Захаренків. – Папка 15.
6. *Захаренко О.А.* Неопублікована стаття «Поверхи нетрадиційної педагогіки» // Приватний архів родини Захаренків. – Папка 136.
7. *Захаренко О.А.* Слово до нащадків: наук.-попул. видання / Упоряд. Н.М. Чепурна. – К.: СПД Богданова А.М., 2006. – 216 с.
8. *Захаренко О.А.* Становлення громадянина / О.А. Захаренко, С.М. Мазурик. – Київ, 1976. – 29 с.
9. *Захаренко О.А.* 210 шкільних лінійок. Загальношкільні лінійки, проведені в сільській школі протягом 1998–2000 рр.: метод. посібник / О.А. Захаренко, С.О. Захаренко. – Сахнівка: [б.в.], 2002. – 295 с.
10. *Захаренко С.О.* Педагогіка конкретної мети як провідний виховний метод у системі превентивного виховання О.А. Захаренка / С.О. Захаренко, О.С. Захаренко // Рідна школа. – 2011. – №1–2. – С. 18–22.
11. *Захаренко С.О.* Проблеми родинного виховання у творчій спадщині О.А. Захаренка: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец.13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С.О. Захаренко. – К., 2008. – 20 с.
12. *Крутенко О.В.* Виховання гуманістичних цінностей школяра у педагогічній спадщині О.А. Захаренка: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец.13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О.В. Крутенко. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – 24 с.
13. *Орлова Н.В.* Формування духовних цінностей молоді в творчій спадщині О.А. Захаренка: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец.13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н.В. Орлова. – К., 2008. – 20 с.
14. *Чорна К.І.* Патріотичне виховання школярів в умовах модернізаційних суспільних змін в контексті педагогічного доробку О.А. Захаренка [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/portal/soc>

Анотації

Сергій ЗАХАРЕНКО, Ольга КОВАЛЕНКО **Формування громадянина-патріота у педагогічній системі О.А. Захаренка**

У статті розкриваються погляди О.А. Захаренка щодо проблем громадянсько-патріотичного виховання та аналізується діяльність очолюваного ним педагогічного колективу Сахнівської середньої школи з формування в учнів високих почуттів любові до Землі, Батьківщини, Людини. Виокремлюються значущі елементи системи громадянсько-патріотичного виховання, реалізованої академіком-практиком у 60–90-х роках ХХ століття.

Ключові слова: громадянсько-патріотичне виховання, громадянин-патріот, система, педагогіка конкретної мети.

Сергей ЗАХАРЕНКО, Ольга КОВАЛЕНКО **Формирование гражданина-патриота в педагогической системе А.А. Захаренка**

В статье раскрываются взгляды известного украинского педагога А.А. Захаренка относительно проблем гражданско-патриотического воспитания и анализируется деятельность возглавляемого им педагогического коллектива Сахновской средней школы по формированию в учеников высоких чувств любви к Земле, Родине, Человеку. Выделяются значимые элементы системы гражданско-патриотического воспитания, воплощенной в жизнь академиком-практиком в 60–90-х годах ХХ века.

Ключевые слова: гражданско-патриотическое воспитание, гражданин-патриот, система, педагогика конкретной цели.

Sergiy ZAKHARENKO, Olga KOVALENKO **A formation of a patriot in pedagogical system of O.A. Zakharenka**

In the article are uncovered the views of famous ukrainian pedagogue O.A. Zakharenko concerning the problem of fostering in pupils the public spirit and patriotic feelings and is analyzed the work of teaching staff of the Sahnivska school headed by him as for generating in pupils a high sense of love for their Motherland and for People. There are separated meaningful elements of the system of civic and patriotic education which were put into practice by that famous academician and practician in 60–90s of XX century.

Keywords: fostering the public spirit and patriotic feelings, patriot, system, a pedagogy of specific aim.

